

БЪЛГАРСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ В РУМЪНИЯ ПРЕЗ XIX В. ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Елена Сютор (Букурещ)

Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в.¹ е сред най-важните явления на историческата епоха: от края на XVIII в. до 1878 г. на румънска територия се настанява многобройна интелигенция от български произход, емигрирала от Османската империя. Явлението е характерно за европейския Югоизток чак до 1920 г. На румънска територия пребивават едновременно или последователно също гръцка, албанска и полска емиграция.

Проблемът за българската интелигенция в Румъния е много съществен и той неслучайно е задържал вниманието на редица румънски и български учени. Специализираната библиография е огромна и не може да се цитират конкретно всички отделни изследвания. От друга страна обаче, също не е възможно да не бъдат отбелязани имената на онези автори, чиито приноси в тази област са несъмнени и от по-общ характер. Те са: Ал. Йордан, П. Константинеску-Яш, К. Н. Велики, Зл. Юфу, В. Христу, Л. Баз-Фотиаде, Вл. Дикулеску, Н. Жечев, Ил. Конев, В. Трайков. Много ценен за проучването на българската интелигенция в Румъния се оказва трудът на д-р Маньо Стоянов „Българска възрожденска книжнина“, т. I—II, София, 1956—1957 г.

Предлаганата статия обхваща три основни аспекта на проблема, които в същност засягат три отделни социално-политически процеса, обхващащи единен исторически жест. Тези процеси са: 1) *емигрирането на българска интелигенция в Румъния, отделянето ѝ от нейната етническа среда и от политическите предели на Османската империя*; 2) *формирането на българска емигрантска интелигенция (кръг) на румънска територия*; 3) *възприемането и включването на тази интелигенция в социалния, културния и политическия живот на Румъния*.

Въпросите, свързани с изучаването на поставения проблем, са много, толкова много, че е невъзможно всички те да бъдат обхванати в едно „първо по време тематично обособено проучване“ и от един автор, без риск за непълнота и някои по-значителни пропуски. Тези въпроси се отнасят до една и съща социална категория: българската емигрантска интелигенция. Тя следва да бъде раз

¹ Настоящата статия е синтез от монография със същото заглавие, изработена в Института за югоизточноевропейски изследвания в Букурещ и се намира под печат в България. На 27. VIII. 1980 г. тя бе обсъдена в Института за литература при БАН с рецензия от проф. д-р Илия Конев и предстои отпечатването ѝ на български език. За организирането на това обсъждане изразявам моята дълбока благодарност на директора на института проф. д-р Тончо Жечев, на акад. Петър Динеков — ръководител на секцията „История на българската литература“, и на всички, които взеха участие в заседанието.

глеждана като: а) *българска интелигенция* *въобще*; б) като *емиграция* *въобще*; в) като *политическа емиграция* и г) като *политическа интелектуална емиграция* (политическа емигрантска интелигенция). Като имам пред вид сложността на тези въпроси и аспекти, предпочетох да се спра по-подробно само на три от тях: 1) емигрирането на интелигенцията; 2) формирането на българска емигрантска интелектуална общественост (кръг) на румънска територия; 3) културно-политическата съдба на тази интелигенция в румънското общество. При това с по-голямо внимание са разгледани последните два аспекта на интересувания ни проблем.

Същевременно в изследването предпочетох най-простия и пряк метод, който да води до една цялостна и реална представа за явлението. С оглед на това регистрирах имената на българската интелигенция в Румъния през посочения период и събрах информация, въз основа на която може да се охарактеризира интелектуалната личност като социална категория, а интелектуалната общественост — като явление от онази епоха. Интелектуалната личност и нейната еволюция през XIX в. е тясно свързана със съответни форми и институции на културата, без които функциите на тази професионална категория не могат да се осъществят. Ето защо към специално изработеното поименно проучване (списък-каталог) прибавих пет схеми, които обхващат: 1) българските училища в Румъния до 1878 г.; 2) българските читалища на румънска територия до 1878 г.; 3) печатниците, създадени от българската емиграция в Румъния до 1878 г.; 4) научните, културно-просветните и политическите комитети и общества до 1878 г.; 5) българския емигрантски периодичен печат в Румъния до 1878 г. С други думи, онези институции и форми, които изискват присъствие на професионална и политическа колективност.

Върху такава именно документална основа от шест схеми, чието изработване на сегашния етап от изследването на темата сметнах за главна и предварителна задача на монографията, се опитах да изясня или подчертая съществени черти на българската емигрантска интелигенция в Румъния, разглеждана като органична част от българската национална интелигенция. Тя е колкото интересно явление, толкова и от значение за разбирането на югоизточноевропейското пространство, на основните отношения, които свързваха народите от европейския Югоизток през вековете на продължителната османска политическа доминация.

Нека сега обърна внимание преди всичко върху типа информация, която предлагат посочените шест схеми-каталози. Първата от тях (именният списък на интелигенцията) обхваща няколко графи в следния ред:

№	Име и презиме, биографични данни	Образование		Дейност и занимание	
		в България	други страни	в България и други страни	в Румъния
312	Протич, д-р Петър, Д. р. 1822, Търново 1881, София	Гръцко и българско училище в Търново	Лицей в Атина; медицински факултет в Париж (1844—1850)		От 1851 до 1879 г. е лекар в Букурещ, професор по патология в Медицинския институт и в Медицинския факултет; поет, публицист (медицина и политика), член на Добродетелната дружина; политическа и културна дейност

Бележки. Библиография: 312. Подписва се също с псевдонимите Първанов и Каменко. Д-р П. Протич е сред интересните и значителни личности на българската емиграция в Румъния. През 1851 г. се установява в Букурещ с право на медицинска практика (през 1875 г. живее на ул. „Сфиншлор“ № 58); през 1852 г. е назначен за инспектор по венерическите болници във Влашко; през 1854 г. е назначен главен лекар в болницата Мъркуна и остава на този пост до 1867 г., когато по решение на д-р К. Давила са освободени от длъжност П. Протич, д-р Г. Атанасови и още четирима румънски лекари; от 1856 г. е професор в Института по медицина и хирургия в Букурещ, а от 1859 г. е професор в Медицинския факултет в Букурещ, член е на Висшия медицински съвет, член-основател и каснер на „Научно медицинско общество“ в Букурещ, основател на в. „Румънски лекар“. През 1875 г. заедно с д-р Г. Атанасови и Дем. Г. Пешаков е член на комисия, която провежда конкурс за професор по български език и славянска литература в Българската гимназия. През цялото време П. Протич развива политическа и културна дейност сред българската емиграция; през 1853 г. участва в набрането на доброволци за Кримската война, след това е член на Комитета на Добродетелната дружина и член на Настоятелството за Търновската болница (с Хр. Георгиев и Г. Атанасови), в настояществото на българското училище в Букурещ и настояществото за издаване в. „Отечество“; като професор в Медицинския институт помага на много младежи българи да поствят в този институт; през 1875 г. издава в Букурещ свой том стихотворения (на гръцки, български, румънски и френски); след 1879 г. замества за България, където заема високи чинове в администрацията на новосъздадената държава. (Вж. Библиография № 27, 28, 191, 293, 328, 329, 607, 628, 770 и БВК I нo 663, 3107, 5724) 6321—6331 и БВК II нo. 6999, 8887, 13 928, 13 929, 20 551. Към монографията е прибавена обширна номерирана библиография; тук са дадени само съответните библиографски номера за Протич, а не архивните единици и заглавията на отделните публикации.)

В този каталог се включва информация също за социалния произход на лицата, отпуснати стипендии и други данни, свързани с това, което наричаме социален и интелектуален фонд.

По този начин са представени 400 емигранти-интелигенти, живели на румънска територия през различни етапи от 1800 до 1878 г. Това число не обхваща всички имена, смятаме, че то представлява приблизително 80% от реалния брой на българските емигранти-интелигенти.

Във *втората схема* са регистрирани 42 български училища в общо 36 центъра (градове и села) на Румъния — 16 от тях се намират в градове (Александрия, Болград, Браила, Букурещ, Галац, Гюргево, Олтеница, Плоещ, Исмаил, Фокшан), а останалите 26 — в български селски колонии около Болград и Исмаил.

В *третата схема* са отбелязани 13 български читалища в 9 градски центъра (Александрия, Браила, Букурещ, Болград, Крайова, Гюргево, Олтеница, Плоещ, Турну-Мъгуреле).

Четвъртият каталог отразява 19 печатници, основани от българската емиграция в 5 градски центъра: Болград — 1, Браила — 6, Букурещ — 9, Гюргево — 2, Плоещ — 1.

В *петото приложение* са включени 19 политически и културни общества и комитети, създадени от българската емиграция в 14 градски центъра; също и 11 градски филиала на БРЦК, 14 градски и 6 селски филиала на БЦБО. Цялостна система на обществата и комитетите (с филиалите) е: Болград — 5, Браила — 8, Букурещ — 11, Александрия — 2, Калафат — 1, Крайова — 2, Галац — 3, Гюргево — 3, Плоещ — 2, Олтеница — 1, Сгатина — 1, Турну-Мъгуреле — 2, Турну-Северин — 2, Зинника — 1, т. е. 44 градски организации и 6 селски.

В *шестия каталог* са посочени 57 български емигрантски вестници и списания, издавани в 5 градски центъра (Браила — 22, Болград — 4, Букурещ — 24, Гюргево — 4 и Плоещ — 3, три вестника се повтарят).²

Анализът на информацията от последния (шестия) каталог изнася на преден план редица изводи, които осветляват явлението от няколко гледни точки, съществени за разбирането му. Нека се има пред вид, че същата информация може да бъде разгледана и тематично (т. е. по колоните на всеки каталог); този тип анализ води до проучвания от статистическо и социологическо естество. Из обширната панорама от изводи (каталозите дават възможност да се проучат най-различни, бих казала, оригинални нюанси на явлението) тук ще изнеса само няколко групи.

² Списъкът на имената е съставен по азбучен ред, а информацията в останалите каталози е дадена по центрове.

Една от тях се отнася до емигрирането на интелигенцията като процес и формирането на българска емигрантска интелектуална общественост на румънска територия.

Емигрирането на интелигенцията и настаняването ѝ в Румъния става на няколко етапа — започвайки от края на XVIII в. и завършвайки до 1878 г. вкл. Може обаче да се каже, че по-интензивна фаза на процеса се очертава след 1852 г. и особено след 1860 г., когато ръководното революционно ядро на българското националноосвободително движение се премества (това става и чрез интелигенцията) в Румъния. В същност това преместване на центъра става и поради преместването на идеологическото ръководство на българското освободително движение.

Емигрирането на интелигенцията не става на вълни, както е случаят с „икономическото емигрантско население“. То се извършва постепенно и индивидуално, предимно по политически и на второ място по професионални причини.

В Румъния емигрира българска интелигенция не само от България, но и от други европейски страни, където отделни младежи са емигрирали един път или пък са се учили в различни висши образователни институции. И ако в случая вземем за критерий политическо-географския произход, ще забележим в нея обособени категории. Първата категория е представена от всички, които са емигрирали направо от България — става дума главно за политическите бежанци и младежите, които идват да учат в Румъния. Към втората категория спадат онези, които са дошли в Румъния от други български емигрантски колонии (Австрия, Русия, Сърбия, дори от Истанбул) и от различни европейски образователни центрове. И третата категория е съставена от онези част на интелигенцията, която произхожда от емигрантски български семейства, живеещи продължително в Румъния. Може да се каже, че значителен брой от българската емигрантска интелигенция са хора, родени в Браила, Болград, Букурещ, Плоещ, Галац, Крайова, Исмаил, Александрия и други румънски градове.

Взети като критерий, образователните центрове на тази емиграция или още нейният „образователен произход“ показват също три категории. Към първата следва да отнесем онези, които получават основно образование в България и след това емигрират в Румъния. Втората група съставят дошлите от многобройни гимназиални и университетски европейски центрове — Русия (Киев, Одеса, Москва, Петербург, Кишинев), Франция (Париж, Монтпелие), Белгия (Ганд), Германия (Бон, Берлин, Вюрцбург, Лайпциг), Австрия — Унгария (Виена), Чехия (Прага, Табор), Хърватско (Загреб), Сърбия (Белград), Гърция (Атина) и Истанбул. Те идват или направо в Румъния, или пък след престой в България, където се опитват да упражняват професията си. Що се отнася до третата група, тя е представена от българската интелигенция, формирана в Румъния (гимназии и факултети) — от всичко 400 регистрирани българи 235 са учили в Румъния; след завършване на образованието си мнозина от тях се завръщат в България, но значителен брой остават в Румъния; тук те се включват в емигрантското движение или пък упражняват професията си било в румънски културни и административни институции, било в българската емигрантска мрежа от институции (училища, печатници и др.) Има и обратни случаи: отделни българи започват образованието си в Румъния и се усъвършенствуват в Киев, Одеса, Париж, Виена или Лайпциг, след което пак се завръщат в Румъния.

Може да се забележи, че българската интелигенция, която емигрира в Румъния, се ориентира с предпочитание към градовете, където и се настанява. Дори може да се каже, че нейният характер е градски. Малко на брой са онези, които живеят и работят в селата (в колонните), те са предимно учители и свещеници. Може да се отбележи, че българската интелигенция се съсредоточава с предпочитание в градовете, които са едновременно големи румънски полити-

чески и културни центрове и центрове на българската емиграция (Букурещ, Браила, Галац, Плоещ). Тази констатация, в същност първата ѝ част, е обусловена и от един особен факт; въпреки че малките градове Зимнич, Александрия, Олтеница имат едни от най-многобройните български емигрантски общини, в тях не са регистрирани много български интелектуалци. Става ясно, че българската интелигенция търси и предпочита големите румънски културни и политически центрове — факт, напълно логичен и естествен за тази социална категория.

Ако продължим проучванията си върху останалите пет каталога, ще забележим, че българските културни и политически институции в Румъния са създадени концентрирано в същите румънски градове. Така например Букурещ става център на българско образование, български печатници, читалища, комитети и общество на Българския периодически печат; същото важи за Браила, Галац, Плоещ; и Болград е център на българска култура, но той прави изключение, тъй като е град с многобройно българско население.

Както продължава от казаното дотук, този процес на емигрирането на интелигенция постепенно се превръща във формиране на интелектуална българска емигрантска общественост в Румъния. Характерно за нея е тенденцията да се съсредоточава в няколко центъра, да развива колективна дейност и да изгради своя българска система от културни и политически институции на румънска територия. Тази черта на българската интелигенция е забележителна, тъй като изразява една обща тенденция на интелигенцията през XIX в. Само че в случая явлението е изключително, тъй като се осъществява на чужда територия.

Разгледани от друга гледна точка, същите каталози откриват допълнително черти и подробности от характера на тази интелигенция. Става дума за нейната социална и интелектуално-професионална структура.

Кои социални класи или среди определят състава на тази интелигенция?

Българското общество през XIX в. е в основата си създадено от буржоазия, особено дребна буржоазия, селяни, като класа и двете социални категории интелигенция и духовенство. Така че и произходът на интелигенцията се очертава в този кръг. Що се отнася до емигрантската интелигенция в Румъния, усилияме да установим социалния произход само на 136 от описаните 400 българи. Статистическата картина изглежда така:

Социален произход Интелигенция	Неизвестен	Буржоазия		Клър	Селяни
		търговци занаятчии	интелигенция		
400	264	90	11	7	18

Ясно е, че въпреки големия брой „неизвестни“ най-голям процент на тази социална категория — интелигенция — дава буржоазията от XIX в.

Социалната позиция на емигрантската интелигенция показва, че тя принадлежи напълно на буржоазната класа. Трябва обаче да се отбележи, че при същата интелигенция се появяват елементи на интелектуален пролетариат, който до 1878 г. не се утвърждава като отделна социална сила.

Важен критерий за анализ на социалната структура на българската интелигенция (и не само за нея, разбира се), е нейната *политическа позиция*. Той е важен, понеже определя в доста голяма степен нейния характер до Освобождението.

Под понятието *политическа позиция* разбирам не идеологическото отношение на интелигенцията, а мястото, което тя заема в политическата власт на страната, в обществото, в определянето, организирането и ориентирането тенденциите на социалната еволюция. С други думи, позицията на интелигенцията в ръководещата обществото и държавата власт. Аспектът е важен за Югоизточна и Централна Европа през XIX в., а в случая с българската интелигенция той се проявява с някои съвсем специфични черти. Ще спомена само, че през XIX в. интелигенцията в Румъния навлиза постепенно в политическите кръгове на властта и в кратко време тя съумява да участва пряко в организирането (и управлението) на държавата; от нейните кръгове произлизат сенатори, депутати, министър-председатели, министри, дипломати и пр. Приблизително такъв е случаят и с унгарската интелигенция. Върнем ли се отново при българската интелигенция, ще установим, че до 1878 г. тя не участва в политическата власт на държавата и няма политическа позиция в нея. В същност това не е и било възможно при онези условия, тъй като в България е действувала османската политическа администрация. Тъй че пътят до политическа позиция е бил по начало затворен за тази интелигенция. През 1870 г. българската църква извоюва своята независимост (заедно с духовенството) и чрез този акт тя добива относителна политическа позиция и сила.

Разбира се, емигрантската интелигенция също няма политическа позиция в българското общество. Обективно не е имало къде да се приложи тази сила, тъй като тя се намира извън етническите граници на българското общество.

При тази рядка за Европа през XIX в. обстановка българската интелигенция успява да замени едната форма на политическа позиция (която ѝ беше забранена) с друга и така да изпълнява политическата си функция. И постига това чрез *характера на своята професионална дейност*, т. е. чрез открития политически характер на интелектуалната си дейност. Обективно погледнато, срещаме се в случая с опозиционна политическа сила, която е неофициална, нелегална, отречена от официалните фактори на империята. Но въпреки исторически неблагоприятните условия тя успява да се нагоди. Защото цялата ѝ политическа и професионална дейност е наистина осъществяване на политическата функция, с която в същност е упълномощена. Единствените институционни форми на политическата функция, които срещаме при емигрантската интелигенция, са централните революционни комитети и политическата журналистика. Тези малко на брой институционни форми, чрез които емигрантската интелигенция осъществява и упражнява своята политическа функция, са създадени заедно с емигрантската буржоазия и с помощта на подкрепата от вътрешността на България, т. е. от родната буржоазия. Когато вземем под внимание и трите критерия (социален произход, социална позиция, политическа позиция) и ги анализираме в тяхната взаимовръзка, стигаме до един извод от общ характер: българската емигрантска интелигенция носи присъщи на европейската буржоазия през XIX в. белези — устрема към политическа позиция, чрез която именно се откроява. И нещо повече: смятам, че българската буржоазия стига по-бързо до своята цел (политическа власт) — чрез много съществена помощ на националната емигрантска интелигенция, чийто принос в тази еволюция е много голям принос.

Особено внимание обърнах на този аспект, понеже от позициите на „политическа сила в опозиция“, каквато в същност е българската емигрантска интелигенция, са определени в голяма степен не само съдържанието на професионално-интелектуалната дейност, но и мирогледът, критическото отношение към историческата действителност, вкл. формите на професионална и политическа активност.

Другата структура, интелектуално-професионалната, също важна за познанието на интелигенцията, се определя по критериите на образованието и професиите. При успоредно сравнително разглеждане, от една страна, на колоните 3, 4 и 5 от първия каталог (именния списък на интелигенцията), и, от друга, на колоните 3, 4, 5, 6 и 7, може да се установят още редица интересни и значителни черти в характера и еволюцията на българската интелигенция. Също и на вътрешния механизъм, по който еволюира интелектуалната структура, специфична за XIX в.

При внимателно проучване на информацията от 3-а, 4-а и 5-а колона, които засягат образованието, установяваме (не без изненада), че изследваната интелигенция е формирана повече в медицински институти и факултети, тя предпочита твърдо *медицината* (тази тенденция срещаме и при румънската интелигенция през XIX в.). Те се формират като лекари в различни университети в Европа: Одеса, Петербург, Париж, Монтпелие, Мюнхен, Лайпциг, Вартбург, Виена, Истанбул, Букурещ. На второ място в предпочитанията им стоят *юридическите науки* с възпитаници в Париж и Загреб, последвани от *филологическите* и *историческите науки* с възпитаници от Москва, Петербург, Прага и Яш; следва да се добави желанието, с което много българи се ориентират към университетите в славянските страни, което е и естествено. Една също добре застъпена специалност е висшето *теологическо* образование — отново и тук е явно изразено предпочитанието на духовните академии и семинарии в славянските страни. Особено то е още и в това, че българинът с теологическо образование няма пред вид само кариерата на църковния служител, привлича го и преподавателската работа.

Много малко са сред емиграцията възпитаниците на *политехнически* и *инженерни* факултети. Обикновено те са се учили в Германия, Русия и Белгия. Още по-малки са интересите към *математиката* (Русия), *химията* и *биологията*. (Германия и Австрия); младежите се ориентират към тези специалности главно с преподавателска цел. В редовете на същата емиграция има и трима студенти на художествените академии в Мюнхен и Виена, а също и на Музикалната консерватория в Париж.

Освен висшето образование, което е характерна преобладаваща тенденция при българската интелигенция (не само при нея в Югоизточна Европа), през XIX в. съществува и втора категория. Тя е още по-многобройна и обхваща завършилите само гимназии и онези, които са се учили при частни професори, но са достигнали равнището на гимназиалната подготовка. Те са формирани както в България, така и в чуждестранни центрове, т. е. в руски, чешки, сръбски, гръцки и румънски, също във френски, английски и немски гимназии; имат обща класическа подготовка в областта на социално-хуманитарните науки и математиката.

От казаното по този въпрос произтичат няколко извода. Явно е, че българската интелигенция се ориентира по начало към няколко професии: лекари, юристи, теолози, филолози, историци, т. е. не единствено към професии, които по характера си предполагат преподавателска дейност. Следователно трябва да се приеме, че избирането на бъдещата професия е поставено в зависимост както от социално-националните изисквания на страната, така също и от предпочитанията на студентите. Ако са били в сила само личните, индивидуалните или социално-националните потребности, би трябвало да очакваме овладяване на области и професии, които осигуряват преподавателски персонал за модернизиралата се образователна система в България.

При така изложеното числено ограничение на специализирани образователни сфери нормално е да очертаем и усвоените съответно толкова основни професии: а) преобладаващи — лекари, юристи, теолози, филолози, историци;

б) изключения — композитори, художници, инженери, математици, биолози. Съществува обаче голяма разлика между професионалната структура, изградена върху основата на образованието, и структурата на интелектуалните дейности, в която е ангажирана същата интелигенция.

Но преди да поясним това различие, необходимо е да се подчертае една от първостепенните особености на емигрантската интелигенция, а именно: по образование тя произхожда в преобладаващата си част от различни европейски образователни центрове и е представителка на съответно всичките културни европейски сфери; по същите причини тя представлява едно многоезиково интелектуално общество, тъй като наред с основния, родния си език, ползува за информация и предаване в еднаква мяра руски, немски, френски, английски, сръбохърватски, гръцки, турски и румънски език.

Ако променим тази гледна точка и се пренесем в областта на интелектуалния живот на българската интелигенция в Румъния, ще забележим, че независимо от образованието ѝ (специализирано или класическо), тя покрива много повече области на културата. Една и съща личност упражнява едновременно или последователно няколко дейности, които често обхващат различни области на културата. Ако изброим всички дейности (те са приблизително 50 на брой), в които емигрантската интелигенция е ангажирана, ще разберем сложността на тази професионална структура. Една от най-добре застъпените дейности е *учителската професия*. Българската интелигенция в Румъния създава учители за различни степени училища. Те преподават литература, български език, история (родна и обща), география, философия, логика, различни чужди езици, математика, физика, химия, естествена история, астрономия, рисуване, музика, спорт, теология (едни от тях са завършили духовни академии и семинарии). Други пък са *автори на учебници и речници* от различни области: от „полезни науки“ или популярни знания по биология, агрономия, астрономия и пр. до тематично обособени и концептуално премислени научни трудове. В отделни групи са обособени *преводачи* (във всичките споменати тук области), писатели, драматурзи, литературоведи и критици. Обаче най-многобройна, развита особено след 1860 г., е категорията на *журналистите и публицистите*, вкл. редактори, издатели, отговорници на различни вестници и списания, типографи, собственици на печатници, граfiци, художници-илюстратори на книги и вестници, карикатуристи. Трябва да се имат пред вид също регистрираните тук художници, композитори, музиканти, актьори, лектори, библиотекари, архивисти, колекционери на документи и антични исторически паметници, лекари, фармацевти, инженери, чиновници от различни категории. Една друга интелектуална група, която се налага малко по-късно, е кръгът от учени — филолози, историци, фолклористи и етнографи. Към интелектуалната дейност на българската интелигенция следва да се отнесе също категорията на идеолозите, на революционните и политическите дейци. Интелигент като *Димитър Мутев* например (1818—1864), който е учил естествени науки в Бон и Берлин, работи едновременно като учител и директор в Болградската гимназия, директор на българската печатница в града, преводач и автор на учебници, редактор и публицист. *Христо Ботев* (1848—1876) в Румъния е журналист, редактор, преводач, собственик на печатница и вестник, печатар, коректор, учител, писател, член на БРЦК и идеолог, революционер и в края на живота си ръководител на революционна чета. Тези и подобни на тях примери илюстрират характерния за XIX в. „енциклопедизъм“ на интелектуалната дейност, присъщ в една или друга степен на цялата югоизточноевропейска интелигенция.

Проучването на интересуващата ни интелектуална структура с оглед и на други критерии насочва нашето внимание към още някои категории на емигрантската интелигенция. Едни от тях са професионалната интелигенция и на-

личето на нейни антиподи — дилетанти; групата на енциклопедистите и тясно специализираните, от чиято среда се отделя постепенно категорията на срудитите. Може да се говори също за *активна* и *пасивна* интелигенция; хора със солидно образование не практикуват интелектуални дейности, а други пък остават в областта на културата само като образована среда и консуматор на духовни блага.

Най-характерна черта за българската интелигенция в Румъния е нейната *политическа дейност*. Независимо от професията, която упражнява тук, най-голямата част от тази интелигенция е ангажирана в една или повече форми на политическа дейност. Онази дейност, която обхваща интелектуалния живот на емиграцията, представлява като че ли нейната главна, съществена страна. Има моменти, когато всички други професионални занимания заемат по своя манталитет второстепенно място. И това е естествено, тъй като болшинството от българската интелигенция в Румъния е емигрирала с цел да развива политическа и революционна дейност. Факт е, че посредством тази своя енергична и плодотворна политическо-идеологическа дейност българската интелигенция в Румъния успява през 70-те години на XIX в., да премести на румънска територия революционния център, т. е. политическото ръководство на българското националноосвободително движение, и да съгласува неговата дейност с програмата и активността на създадената от Васил Левски Вътрешна революционна организация.

Един синхронен и хронологичен поглед върху структурата на професиите, дейностите и заниманията на българската интелигенция в Румъния потвърждава, че постепенно се налагат светските, модерните европейски интелектуални професии за сметка на традиционните книжовни професии и дейности. По своите най-важни определящи белези професионалната структура на тази интелигенция е светска. И още едно твърдение: интелектуалните професии, специфични за XIX в., се появяват в структурата на българския интелектуален живот в хронологичен ред, т. е. успоредно със създаването на съответните институции или форми на културата. Изобщо проучването на социалната и професионалната структура на българската интелигенция в Румъния през посочения период я представя несъмнено като интелигенция от напълно европейски тип.

Силно впечатление правят също и други аспекти на проблема.

Процесът на създаването на българската интелектуална общественост в Румъния до 1878 г. е съпроводен от създаване (в условия на емиграция) — на *нови центрове на българската култура*. Те са едновременно *български културни центрове в чужбина* и *центрове на емиграцията*; характеризират се с присъствието на българско население, българска интелигенция, български културни институции (училища, печатници, читалища, църкви), български културни и политически общества и комитети, български форми на културата. При строго систематизиране на конкретния материал може да се говори за журналистически, училищни, печатарски или политическо-революционни български центрове. Най-значителни дейни и обособени центрове на българската култура въобще и на българската интелигенция в Румъния специално са Букурещ, Болград, Браила, Галац, Плоещ, Гюргево. Те са *нови* за българската култура от географска гледна точка и с оглед на използваните форми и на културното им съдържание.

Характеристиката на този процес се допълва и от следното обстоятелство: създаването на българската интелектуална общественост в Румъния протича успоредно с изграждането на българската интелектуална общественост в Румъния, протича успоредно със система от културни институции на български език, което се осъществява с помощта на цялата българска емиграция и със субсидии на румънските правителства. Що се отнася до материалната база на тази система, тя се създава главно чрез финансови дарения на българската еми-

грация, спомоществования, завещания и други форми; всички български културни и политически общества и комитети на румънска територия си осигуряват по такъв начин свои фондове, от които те дават стипендии, издават вестници и книги, изплащат заплатите на учителите. Известни са в тази област и т. нар. „настоятелства“, които се учредяват точно със задачата да издържат читалища, училища, вестници, печатници, студенти в чужбина, издаването на книги и пр. Същевременно използват се възможностите, които предлага румънското правителство — било под формата на стипендии, субсидии за различни културни или политически мероприятия, било пък под формата на предоставена материална база за българските училища (в случая става дума за всичките български училища в Южна Бесарабия). Една значителна част от българската интелигенция е ангажирана също в румънски културни или административни институции като лекари, библиотекари, професори, юристи, чиновници, офицери. Естествено е, че в тези случаи материалните въпроси се решават от румънската администрация.

Посочените тук особености на българската интелигенция в Румъния от XIX в. са безспорно много съществени, но те не изчерпват нейната характеристика и научна оценка. Налице е едно значително явление на епохата, което предстои да бъде изследвано в неговата пълнота. В края на тази статия бихме обърнали внимание върху още няколко особености.

Тъй като се формира главно от редовете на политическата емиграция или пък идва от Османската империя в Румъния, предимно по политически съображения и причини, тази интелектуална общественост добива още в началото чрез своята дейност тук главната си характерологична черта, а именно: тя е напълно *политическа емиграция*. Това определя, от една страна, цялостната ѝ дейност в Румъния, а, от друга, характера на отношенията ѝ с румънското общество и държава. В същност в сферата на *политическото* се създават най-тесните ѝ връзки на солидарност и сътрудничество с румънската интелигенция и румънското общество. На своя подчертан политическо-революционен характер българската интелигенция от Румъния до 1878 г. дължи пълното ѝ възприемане от румънското общество. За него тя е представлявала особен интерес именно като авторитетен идейно-политически представител на един съседен народ.

Вместо заключение ще отбележа факта, че след Освобождението (1878) приблизително цялата българска интелигенция от Румъния се завръща в България и се включва активно в културния и политическия живот на новосъздадената модерна българска държава: от нейната среда излизат министър-председатели, министри, висши чиновници в администрацията, дипломати, професори и учители, юристи, окръжни и градски лекари, художници, журналисти, писатели и преводачи (вкл. от румънската литература), редактори, учени и пр. Почти всичките, които срещнах в историята, изследвайки периода 1878—1918 г., са останали същите стари приятели на румънската култура и са допринесли много за създаването на благоприятен климат за интелектуалното културно сътрудничество между българи и румънци, свързани тясно и чрез своята многовековна история.